

Religinis švietimas kaip laukas: jo agentai ir sąveika su kitais laukais

RIMGAILĖ DIKŠAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, Sociologijos katedra

Santrauka. *Straipsnyje pasitelkiant Pierre Bourdieu teorines įžvalgas, taikant mokslinės literatūros ir dokumentų analizės metodus, nagrinėjamos religijos ir švietimo tyrimų metodologinės problemos. Bourdieu švietimą suvokia kaip efektyviausią mechanizmą, skatinantį socialines permainas. Švietimas yra svarbus laukas dėl jo sugebėjimo sutelkti kapitalą. Švietimo laukui ypač svarbų vaidmenį per tiesioginę ir netiesioginę įtaką atlieka politinis laukas. Švietimo laukui didelę reikšmę turi ir jo agentai – mokytojai. Mokyklų funkcija yra perduoti žinias ir socializuoti mokinius, tačiau jos moko tik tam tikrų dalykų ir socializuoja konkrečiais, atrinktais būdais. Taip vykdoma švietimo politika, kuri pagrįsta patvirtintomis teisės normomis, sukeliančiomis simbolinį smurtą tam tikroms hierarchinėms grupėms. Mokyklos dažnai palaiko nelygybių funkciją, kuri sukuria socialines atskirtis tarp visų suinteresuotų grupių – švietimo biurokratų, politikų, mokytojų bei mokinių. Skirtumus tarp šių grupių ypač išryškina tokie socialiniai aspektai kaip šeimos pajamų lygis, gyvenamoji vieta, religiniai įsitikinimai.*

Reikšminiai žodžiai: *P. Bourdieu, laukas, religija, švietimas, religinis švietimas.*

Įvadas

Kintantis religijos vaidmuo šiuolaikinėje visuomenėje, religijos grįžimas į viešąją erdvę skatina religijos sociologus permąstyti religijos apibrėžtį, funkcijas bei įtaką kitoms viešojo gyvenimo sritims (Calhoun 2011). Ar religija ir jos reikšmė šiuolaikiniame pasaulyje stiprėja ir rūpi visuomenei vis labiau, vienareikšmiškai atsakyti sunku, mokslininkai (Bourdieu, Calhoun, George, Rey, Turner ir kt.) įvairiai interpretuoja religijos vaidmenį ir jos raišką. Mokslinėje literatūroje galima aptikti prieštaringų vertinimų ir apčiuopti problematiką – išryškėja priešprieša tarp sekularaus ir religinio pasaulio dominavimo ir jo įtakos skirtingiems laukams.

Terry Rey (2007) tyrinėdamas Bourdieu darbus religijos tematikoje priėjo prie išvados, kad Bourdieu nepateikė savo originalaus religijos apibrėžimo ir ne kartą akcentavo, kad religija šiuolaikiniame pasaulyje išgyvena nuosmukį. „<...> Tačiau, nepaisant to, pagrindinė religijos funkcija – padėti

žmonėms suvokti savo pozicijas socialinėje santvarkoje, o žmones (visuomenę) būtina tyrinėti per sąsajas. Bourdieu teigimu, sekuliarizacijos procesas reiškia religinio tikėjimo ir praktikos sunykimą“ (Rey 2007, 57).

Apie religiją, kuri apima ir funkcijas, kurias vykdo visuomenėje, rašė ir sociologijos klasikai. Pradedant Max Weberio ir Émile Durkheimio darbais apie religiją ir baigiant šiuolaikinėmis sociologų ar antropologų išvalgomis, galima teigti, kad religija, nors ir keičia suvokimą apie ją pačią skirtingais istoriniais ir kultūriniais etapais, yra neatsiejamas visuomenės konstruktas, nebūtinai akivaizdžiai matomas. Clifford Geertz teigimu, būti, pavyzdžiui, pamaldžiam nebūtinai reiškia nuolatos atlikti tai, ką pavadintumėme pamaldžiais veiksmais, o tik būti linkusiems juos atlikti. Įvardinti ar žmogus religingas ar ne, negalima, nes jis gali būti religiškai motyvuotas, tačiau to neišreikšti viešai (Geertz 2005, 101). Galimas ir kitas opozicinis variantas – deklaruojamas religingumas, pravartu prisiminti Bourdieu analizuotą Ž. Moljero pjesę „Tartiufas“¹.

Šiame straipsnyje, remiantis Bourdieu teorine prieiga, analizuojamas trijų laukų – politikos, religijos ir švietimo specifikos bei visų šių laukų vaidmuo. Pirmoji straipsnio dalis skirta aptarti politiniam laukui, joje siekiama atskleisti jo svarbą panaudojant tokius konceptus kaip kapitalas, habitus ar agentai. Antroje straipsnio dalyje analizuojamas religinis laukas, jo vieta, reikšmė ir kaita šiuolaikiniame pasaulyje, atskleidžiami skirtingų mokslininkų požiūriai į religijos koncepciją. Trečioje dalyje aptariamas švietimo laukas, pristatomas simbolinės galios poveikis ir kapitalo formos, darančios didžiausią įtaką švietimui, kuri Bourdieu įvardina kaip akademinę rinką. Straipsnis baigiamas nagrinėjant religijos ir valstybės santykius bei jų įtaką religiniam švietimui pokomunistinėse valstybėse, aptariama trijų laukų – politikos, religijos ir švietimo – sąveika bei jų vaidmuo dorinio ugdymo – etikos ir tikybos pamokoms.

Kapitalas ir politinis laukas

Pierre Bourdieu remdamasis Durkheimio, Weberio, Marxo ir Lévi-Strausso idėjomis sukūrė modelį, kuriame socialinė klasė nėra tik ekonominis rodiklis, o kapitalas gali turėti skirtingas rūšis, kurių veikimas skirtinguose laukuose yra nevienodas. Lauko sąvoka naudojama nusakyti ir apibrėžti

1 „Tartiufas, arba tikėjimo ir blogo tikėjimo drama“ [1958a], aptaria religinę veidmainystę, kurią labai akivaizdžiai įkūnija garsiosios Moljero komedijos „Tartiufas“ titulinis veikėjas. Tartiufas yra tokia dėmesį prikaustanti figūra, kad jo vardas tapo anglų kalbos žodžiu (*Tartuffe*), kurio reikšmė, pasak „American Heritage Dictionary“, yra „veidmainis, ypač imituojantis religinį pamaldumą“; žodis „tartiufiškumas“ (*tartuffery*) apibūdina analogišką būseną. Moljeras meistriškai pavaizduoja Tartiufą kaip apgaulingą nenaudėlį, kuris apsimeta labai dievobaimingu kataliku, siekdamas priartėti prie turtuolio Orgono.

autonomiškai socialinės veiklos sričiai, pavyzdžiui, politikai, religijai, ekonomikai ir kitoms. Kaip vieną svarbiausių ir turinčių didžiausią įtaką kitiems laukams Bourdieu (1992) išskiria politinį lauką. Jame aktyviai veikia visos kapitalo rūšys: ekonominis (turtas, pinigai, skiriamos pajamos), socialinis (šeima, pažintys, religinis ir kultūrinis palikimas), kultūrinis (žinių formos (išsilavinimas) estetinis ir kultūrinis skonis, kalba, pasakojimas ir balsas) ir simbolinis (prestižas ir dalykai, kurie atstovauja visoms kitoms kapitalo formoms ir gali būti pakeisti kituose laukuose). Priklausomai nuo konkrečios politinio lauko srities konkretaus kapitalo dominavimo pozicija gali skirtis. Dažniausiai dominuojančią poziciją politiniame lauke užima ekonominis kapitalas. Apskritai Bourdieu, pristatydamas socialinio lauko sąvoką siūlo atkreipti dėmesį į ekonominį ir kultūrinį kapitalus, kurie atskleidžia reikšmingus skirtumus ir leidžia išskirti specifiskumus skirtinguose tyrimų laukuose.

Remiantis Pierre Bourdieu teorija, kuri siūlo socialinę erdvę dalinti į laukus, o politiniam laukui siūlo nustatyti pagrindinį vaidmenį ir tirti jo sąveiką su kitais laukais, galima teigti, kad politinis laukas yra ne tik svarbiausias, tačiau ir sudėtingiausias konstruktas. Nepaisant politinio lauko apibrėžties keblumo, jo įtaka kitiems laukams ir agentams neginčijama. Pasak Bourdieu, politiniame lauke vyksta aršiausia kova tarp socialinių agentų, kovojančių dėl didesnio kapitalo sutelkimo „savose rankose“. Politiniame lauke taip pat yra bene didžiausia dispozicija tarp dominuojančių ir dominuojamų agentų (Bourdieu 1992). Sociologiniu požiūriu, politiniame lauke vyksta socialinis žaidimas, kuriame svarbus ir sėkmės faktorius.

Politisinis laukas yra mažiausiai laisvės turintis laukas iš visų kitų galių. Pierre Bourdieu teigia, kad jį turime suvokti kaip jėgos lauką ar „kovos lauką“, kuriame nuolat siekiama transformuoti jėgos santykį ir įtaką pakreipti „tinkama linkme“. Bourdieu (1992) tai įvardina kaip monopolio siekį, suteikiantį galią daryti įtaką ir valdyti paprastus žmones, o tai atveria kelią valdyti ir kitus laukus. Dėl šių priežasčių – įtakos visuomenei ir skirtingiems laukams – politika tampa patrauklia rinka ir savotišku tramplinu siekiant savanaudiškų tikslų.

Nors šiuolaikinėje visuomenėje veiklos sritys, tokios kaip politika, religija, ekonomika, švietimas ir kitos, dažniausiai yra atskirtos, tačiau, Bourdieu (1992) įsitikinimu, tai tėra „uždanga“, kurią praskleidus pasimato skirtingų laukų mikropasauliai ir jų kova tarp jų ir juose pačiuose. Įvairūs laukai nepaisant jų pobūdžio yra homologiški, turintys įvairių specifiskumų ir pasižymintys specifine logika, kurią reikia identifikuoti. Tad lauko „vidinių žaidimo taisyklių“ perpratimas sudėtingas, bet būtinas, norint tyrinėti skirtingų laukų sąveikas.

Toliau apžvelgiamas religinis laukas ir, remiantis Bourdieu bei šiuolaikinių sociologų įžvalgomis, bandoma apibrėžti religinio lauko specifiką.

Religinis laukas ir jo aspektai

Religija – kita šiuolaikinės visuomenės gyvenimo sritis, kurią galima analizuoti pasitelkiant Pierre Bourdieu lauko teoriją. Ypatingai aktuali tampa religinio ir politinio laukų sąveikos analizė, leidžianti interpretuoti religijos vaidmenį viešajame šiuolaikinės visuomenės gyvenime. Geertz religiją mato susidedančią iš elementų, kurie įprasmina religijos sampratą ir kurie apima simbolių sistemą, kuri siekia suformuoti tvirtas, viską apimančias ir ilgalaikes žmonių nuotaikas bei motyvacijas, kurdama visuotinės būties tvarkos sampratas ir apsiausdama šias sampratas tokia tikroviškumo skraiste, jog žmonių nuotaikos ir motyvacijos atrodo nepaprastai tikroviškos (Geertz 2005, 98). Laikantis nuomonės, kad religija ir religiniai veiksmai yra kultūriniai, o kultūriniai veiksmai – tai socialiniai įvykiai, neišvengiamai vykstantys gyvenime, galima teigti, kad kultūriniai veiksmai yra ne kas kita kaip simbolinių formų konstravimas, jų suvokimas ir kasdienis naudojimas. Geertz, kultūrinius veiksmus įvardindamas kaip socialinius įvykius, teigia, kad jie tokie patys vieši kaip vedybos ir akivaizdūs kaip žemės ūkis (Geertz 2005, 99).

Pierre Bourdieu teigimu, religija sukuria socialinius skirtumus (kurie savo ruožtu sukuria socialinį dominavimą), dėl to religija sukuria ir *doxa* paradoksą, kuris įprasmina, kodėl priimama būtent tokia pasaulio tvarka. Anot jo, religiją galima tyrinėti ir kaip kalbą, kuri turi specifinius ženklus ir jų interpretavimą. „Vertinant religiją kaip kalbą, tai yra tiek komunikacijos, tiek žinių įrankis, arba, tiksliau, kaip simbolinė terpė, kuri tuo pat metu ir struktūruota (todėl imli struktūrinei analizei), ir struktūruojanti, kaip konsensuso, tai yra sutarimo dėl ženklų reikšmės, ir pasaulio reikšmės, kurią jie leidžia sukonstruoti“ (Bourdieu 1991, 2).

Remiantis Pierre Bourdieu lauko teorija, struktūros formuoja socialinių veikėjų (agentų) dispozicijas, todėl reikia atkreipti dėmesį, kad nagrinėjant religijos vaidmenį šiuolaikinėje visuomenėje, svarbu atkreipti dėmesį į religinių veikėjų interesus ir institucijų vaidmenį organizuojant konkrečią sritį. Pavyzdžiui, anot Bourdieu, didžiosios bažnyčios siekia tapti svarbiausiomis institucinėmis veikėjomis religiniame lauke, kurių pagrindinis tikslas – išlaikyti ar net padidinti religinį kapitalą ir sukurti tam tikrą religinį monopolį. Viena vertus, Bourdieu pripažįsta varžančią socialinių struktūrų jėgą, antra vertus, siekia pripažinti išlaisvinančią socialinės agentūros jėgą. Anot Turner (2011), Bourdieu buvo susitelkęs į simbolinę svarbą religinėje

sirtyje, todėl galima ginčytis, ar tikrai egzistuoja paralelė tarp religinės srities sąvokos ir racionalaus religinių rinkų modelio. Tokiam požiūriui kontrargumentas galėtų būti, kad Bourdieu teorija yra „kažkokia kitokia“, nes ji nepriima racionalaus socialinio mikroekonomikos veikėjo arba agento, kuris lemia individualaus vartotojo pasirinkimus laisvoje rinkoje.

Pierre Bourdieu religiją suvokia kaip svarbią simbolinę sistemą visuomenėje, kurioje „rungiasi“ skirtingos grupės ir veikėjai, vienaip ar kitaip siekiantys dominuojančios pozicijos (siekia simbolinės galios) tarp kitų grupių. Bourdieu teigimu, pagrindinės religijos socialinės funkcijos yra įteisinti socialinę santvarką ir suteikti žmonėms jų vietos socialinėje santvarkoje pateisinimą. „Turint omenyje, kad religinis interesas remiasi poreikiu legitiimuoti ypatybes, priskiriamas nustatytai egzistencijos būsenai ir pozicijai socialinėje struktūroje, socialinės funkcijos, kurias religija atlieka žmonių grupei ar klasei, yra neišvengiamai diferencijuotos pozicijos, kurių ši grupė ar klasė užima klasinių santykių struktūroje ir pasidalijant religinį darbą“ (Bourdieu 1991, 17). Vadinasi, socialiniai pokyčiai sukelia religinius pokyčius. Remiantis šiuo požiūriu, galima teigti, kad šiuolaikinė visuomenė pasižymi tokiais procesais kaip globalizacija, urbanizacija, racionalizacija, kurie ir sukelia socialinius pokyčius visuomenėje, daro įtaką ir religiniam laukui.

Religinis tapatumas susijęs su politine tapatybe tampa įvairių socialinių judėjimų ideologine varomąja jėga šiuolaikinėse visuomenėse (Turner 2011). Globalizacijos dėka šiuolaikinė visuomenė tapo daugiakultūre, kurioje vyksta galios žaidimai, arba, kitaip tariant, vyksta skirtingų laukų susikirtimas ir daug aršesnis varžymasis dėl galios padėties, o tai neabejotinai veikia ir religinį lauką. Nors Bourdieu kritikavo, kad sekuliarizacijos idėja paprasčiausiai reiškia religinio tikėjimo ir praktikos sunykimą ir buvo įsitikinęs, kad religija yra nuosmukį išgyvenanti socialinė institucija diferencijuotose visuomenėse, visgi šiuolaikiniai mokslininkai laikosi ir kitokios nuomonės.

Craig Calhoun (2011) teigia, kad religijos populiarumas vis dar turi galią sukrėsti pasaulietiškus mąstytojus, kurie manė, kad jai akivaizdžiai lemta išblėsti švietimo ir modernybės akivaizdoje. Šiuolaikinė visuomenė pasižymi dviem, regis, vienas kitam oponuojančiais aspektais – ji yra kaip niekad pasaulietiška (sekuliari), tačiau tuo pačiu metu ir religingiausia. Šiuolaikinė kultūra yra paženklinta prieštaravimų. „Pasaulio visuomenė yra visiškai pasaulietiška, joje dominuoja globalaus instrumentinio sąmoningumo ir galios racionalizmas, tačiau pasaulio visuomenė yra visur užtvindyta religinių tapatybių, praktikų, atgimimų ir nesutarimų“ (George 2007, 37). Valstybių skirtingos politikos, kapitalizmas, globali pilietinė visuomenė, globali ekonomika – visi šie veiksniai atspindi šiuolaikinę visuomenę, kurioje transformuojasi ir religinis laukas. Šiuolaikinės visuomenės suvokimas

nebeatsiejamas nuo fakto, kad gyvename daugybėje skirtingų kultūrinių, ekonominių, intelektualinių ir religinių struktūrų.

Pasak Pierre Bourdieu, religijos svarba įgavusi naujas reikšmes, t. y. populiarėja „individualus religijos vartojimas“, ir tai yra rezultatas to, kad religija tapo pagrindine personalizuota viešos kultūros ir tapatybės politikos dalimi, t. y. stiprėja tikėjimas nepriklausant (angl. *believing without belonging*) (Davie 2015) konkrečiai religinei bendruomenei. Čia išryškėja ir religijos interpretacija, kurią individas atlieka pagal save ir pritaiko savo asmenybei.

Mokslininkai, analizuodami religijos raišką šiuolaikinėje visuomenėje, naudoja ir kitą terminą – priklausymas be tikėjimo (angl. *belonging without believing*) (Borowik ir Doktor, 2001), nurodantį priešingą situaciją, kuomet vis dar iš inercijos individas save priskiria kokiai nors religinei bendruomenei, nes jai priklausė jo tėvai, seneliai, arba ji yra vyraujanti toje valstybėje, kurioje jis gyvena, tačiau iš tiesų individas turi mažai bendrumų ir asmeninių religinių patirčių toje religinėje bendruomenėje. Dažniausiai ši sąvoka taikoma analizuojant pokomunistinių visuomenių religinio gyvenimo ypatumus. Religinės socializacijos tyrimai leidžia teigti, kad „dauguma Lietuvos gyventojų laiko save Romos katalikais, tačiau vertybių tyrimai atskleidžia, jog respondentai nėra internalizavę tikėjimo, kurį išpažįsta. Todėl galima daryti prielaidą, kad noras priklausyti tam tikrai religinei bendruomenei kyla iš noro palaikyti tradicijas“ (Ališauskienė ir Samuilova 2011, 79). Mokslinėje literatūroje aptinkama ir *bricolage* (Lévi-Strauss 1966) sąvoka, kuri nurodo individualaus religingumo „populiarėjimą“, kai remiantis „brikoliažo technika“, pavyzdžiui, paimami skirtingi religiniai elementai, nuostatos ir religiniai veiksmai iš skirtingų religinių bendruomenių ir „sumiksuojami“ individualiai pagal save.

Apibendrinant galima teigti, kad šiuolaikinė visuomenė tampa personalizuota, išryškėja individo svarba bei žmogiškasis faktorius, o tai daro įtaką ir religiniam laukui. Žmonės – tai socialiniai aktoriai, gebantys manipuluoti religiniais simboliais savo naudai. Anot Turner, Bourdieu siūlo atkreipti dėmesį ir į charizmatiškų lyderių reikšmę socialiniams reiškiniams ir jų valdymui ir konstatuoja, kad kuo daugiau religija reikalauja iš sekėjų, tuo daugiau jie duoda religinėms organizacijoms (Turner 2011).

Anot Weberio, visi socialiniai ryšiai – valdžios ryšiai. Bourdieu visgi buvo kritiškas itin psychologizuotam Weberio charizmos traktavimui. Weberis interpretavo charizmą kaip galingo bet kurio asmens bruožą, kuris priklauso individui ir turi daug išskirtinių savybių. Tačiau Weberis vis dėlto pripažino ir socialinės aplinkos vaidmenį charizmos formavimuisi. „Siekiant kartą ir visiems laikams atsikratyti charizmos kaip ypatybės, susietos su individo prigimtimi, reprezentavimo, kiekvienu konkrečiu atveju reikia

vėl nustatyti sociologiškai reikšmingas charakteristikas, kurios leidžia individui tapti socialiai linkusiu išbandyti ir išreikšti, ypač stipriai ir rišliai, etinius ar politinius susitarimus, netiesiogiai jau egzistuojančius tarp visų jos gavėjų klasės ar grupės narių“ (Bordieu 1991, 32).

Toliau straipsnyje, siekiant išanalizuoti religijos ir švietimo tyrimų metodologines problemas remiantis Bourdieu teorija, analizuojamas švietimo laukas ir jo sąveika su kitais laukais.

Švietimo lauko problematika

Kaip ypač specifinį Pierre Bourdieu išskyrė švietimo lauką. Anot jo, švietimas yra lemiamos svarbos, nes tai nėra mechanizmas, kurio vertybės ir ryšiai, sudarantys socialinę erdvę, perduodami iš vienos kartos kitai automatiškai. Tam įtaką daro socialiniai ryšiai, siejami kiekviename nacionaliniame ar regioniniame kontekste. Tyrėjai (Weeb et al. 2002), nagrinėdami Bourdieu darbus apie švietimą, teigia, kad Bourdieu švietimą suvokia ir pristato kaip efektyviausią mechanizmą skatinant socialines permainas ir suteikiant galimybes mažiau privileijuotoms grupėms „pasitobulinti“. Bourdieu (1971) teigimu, švietimas turėtų prisidėti prie socialinės kaitos pokyčių, tačiau jo atlikti tyrimai atskleidžia, kad mokyklos dažnai palaiko ir nelygybių funkciją, kuri sukuria socialines atskirtis tarp visų suinteresuotų grupių – švietimo biurokratų, politikų, mokytojų bei mokinių. Skirtumus tarp šių grupių ypač išryškina tokie socialinio fono aspektai kaip šeimos pajamų lygis, gyvenamoji vieta, religiniai įsitikinimai.

Kaip buvo minėta, Pierre Bourdieu teorija siūlo socialinę erdvę dalinti į laukus, o politiniam laukui siūlo nustatyti vaidmenį ir jo sąveiką su kitais laukais. Bourdieu darbus analizavę mokslininkai (Weeb et al. 2002) pabrėžia, kad Bourdieu akcentavo jog švietimo laukui politinis laukas ir jo vaidmuo ypač svarbus, nes švietimo laukui daro tiek tiesioginę, tiek ir netiesioginę įtaką pasitelkiant įvairius instrumentus. Todėl šių dviejų laukų – švietimo ir politikos – sąveikų ištyrimas, Bourdieu įsitikinimu, yra bene svarbiausias.

Mokykla yra socializacijos erdvė, kurioje individas yra socializuojamas perteikiant jam intelektualinį ir dvasinį kapitalą, tačiau tai gali būti suprantama ir įgyvendinama skirtingai. Individo vaidmuo švietimo sistemoje taip pat vertinamas nevienodai. Kaip pavyzdį būtų galima pateikti mokyklą, kuriai svarbu jos pačios išorė, tai yra ji nekvestionuoja mokinių unikalumo, dirba pagal nustatytą ir patvirtintą tvarką, „laimingų“ vaikų atvaizdus naudoja mokyklos reklamoje ir vengia bei greit nugesina bet kokius mokyklos viduje vykstančius konfliktus ar paviršutiniškai aiškinasi jų priežastis.

Tokioje mokykloje, tikėtina, individo vaidmuo pralaimi mokyklos įvaizdžio interesams, nors pastaroji galbūt ir yra įsitikinusi, kad mokinius gerai socializuoja dvasiškai ir intelektualiai. Šiuo atveju mokyklos vaidmuo – priversti mokinius patikėti, kad esantys socialiniai ryšiai yra teisingi, natūralūs ir skirti būtent jų interesams (Weeb et al. 2002).

Bourdieu darbus tyrinėję mokslininkai (Weeb et al. 2002) prieina prie išvados, kad Bourdieu neigė, kad mokyklos sistema yra socialinės reprodukcijos agentas, pasak jo, ekonominis kapitalas turi svarbų poveikį valdant ir tobulinat švietimo sritį, todėl be ekonominio kapitalo mokyklai sunku suteikti mokiniams kokybišką kultūrinį kapitalą.

Švietimo sociologijoje tyrimus atliekantys mokslininkai (Weeb, Schubert) konstatuoja, kad mokytojai ir švietimo biurokratai kilę iš gana privilegijuotų socialinių šeimų ir yra disponuojami, kad palaikytų mokinius, kurie turi tas pačias vertybes ir požiūrius, arba paveiktų tuos, kurie mąsto kitaip. Tyrėjai (Weeb et al. 2002), nagrinėdami Bourdieu darbus švietimo srityje, prieina prie išvados, kad mokytojų ir mokinių bendravime ir bendradarbiavime galima įžvelgti ir simbolinio smurto apraiškų, kurios pasireiškia kaip pedagoginis veiksmas ir mokymas apie pasaulį. Pavyzdžiui, šiuolaikinėje Vakarų visuomenėje toks pedagoginis veiksmas yra mažesnis tėvų vaidmuo ir primetama didesnė mokyklų atsakomybė. Susirūpinimas simboliiniu smurtu, anot Schubert (2008), reiškiamas visuose Bourdieu darbuose, bet dominuojantis ir išskirtas kaip svarbiausias jo darbuose apie švietimą. Mokyklų funkcija yra perduoti žinias ir socializuoti individus, tačiau Bourdieu pabrėžia, kad mokyklos moko individus tik tam tikrų dalykų ir juos socializuoja konkrečiais, atrinktais būdais. Taip vykdoma švietimo politika, pagrįsta patvirtintomis teisės normomis, sukeliančiomis simbolinį smurtą tam tikroms hierarchinėms grupėms.

Nagrinėjant švietimo lauką nustatyta, kad jame didelę reikšmę turi mokytojai, kurie gali būti susitapatinę su mokyklos / politikos sistema, arba priešingai – protestuoti ir pamokose su mokiniais dirbti „kitaip“. Mokytojai juda tarp autonominio ir heteronominio polių, kartais pasirinkdami vieną kraštutinumą, o kartais bandydami išlaikyti pusiausvyrą tarp jų (Weeb et al. 2002). Tai priklauso nuo mokytojų patirčių ir lūkesčių, kitaip tariant, tam įtakos turi jų habitus, kurio pagrindinė savybė, pagal Bourdieu, socialumas. Todėl asmeninis habitus dažnai pasiduoda kolektyvinam habitus, ir tai įvyksta per socialinę reprodukciją (tą patį galima pasakyti ir apie mokinius, kurie atsineštą habitus iš namų mokykloje transformuoja ir prisitaiko prie kolektyvino habitus, kuris vyrauja). Pasitelkdami savo habitus, mokytojai kuria realybę realybėje ir mokiniams perteikia „savo tiesą“, kuria tiki patys (Bourdieu, 1971). Naudodami simbolinę galią, mokytojai gali siekti

individų turimą pasaulio viziją pakeisti sava „teisinga“ vizija ir taip transformuoti jų suvokimą apie pasaulį ir jo vertinimą (Bourdieu 1992).

Bourdieu aukštojo mokslo sistemą suvokia labai panašiai kaip ir mokyklą, t. y. aukštosios mokyklos turi skatinti socialines permainas ir prisidėti prie socialinių pokyčių visuomenėje įtraukiant skirtingų visuomenių sluoksnių narius nepaisant jų ekonominio kapitalo, vertinant kultūrinę potencialą, t. y. protinius gabumus (mokslas gabiems, nebūtinai turtingiems). Kaip didžiausią skirtumą tarp mokyklų ir universitetų Bourdieu įvardina faktą, kad mokyklos skirtos žinioms perteikti, o universitetai – žinioms sukurti. Studentus nuo mokinių taip pat skiria tai, kad iš studentų tikimasi, kad jie bus kritiškesni, todėl tiesioginę ir primetamą įtaką nebūtinai priims ir su ja „susitakys“. Mokyklose mokytojo vaidmuo yra kur kas pranašesnis, o universitete studentai gali kvestionuoti dėstytojo vaidmenį ir jo teikiamas žinias.

Švietimo politika yra vienas iš esminių faktorių, padedantis ugdyti toleranciją ir vertybes nuo jauno amžiaus, todėl mokyklose patvirtintai ir vykdomai švietimo politikai reikėtų skirti daugiau tyrėjų dėmesio. Švietimas yra svarbus laukas dėl jo sugebėjimo sutelkti kapitalą, ypač kultūrinį su visais jo agentais. Anot Thomson, Bourdieu socialinį gyvenimą traktavo kaip žaidimą, kuriame žaidėjų (agentų) svarba priklauso nuo jų padėties ir galios santykių, nes žmonės nėra automatai (Thomson 2008). Bourdieu išsako požiūrį, kad kapitalas, sukauptas iš švietimo institucijų, turi vertę laukuose tik tada, kai skirtingi laukai atpažįsta ir dalinasi šia verte.

Apibendrinant galima teigti, kad švietimą galima tirti remiantis Bourdieu teorija, nagrinėjant ryšius su individualiais, nagrinėjant ryšius su objektais bei su institucijomis.

Tolesniame straipsnio skyriuje aptariami religijos ir valstybės santykių modeliai bei politinio, religinio ir švietimo laukų sąveikos vaidmuo doriniam ugdymui bei religinės tolerancijos socializacijai.

Religijos ir valstybės santykiai ir religinis švietimas pokomunistinėse visuomenėse

Religijos ir valstybės santykiai – tema, kurioje gvildenami įvairūs religijos (bažnyčios) ir valstybės santykiai bei jų pobūdis: kokie jie turėtų būti, kaip turėtų būti išreikšti ir kaip turėtų funkcionuoti demokratiškose valstybėse. Kalbant apie religijos laisvę tokiose valstybėse, remiantis Gunn (2001), būtų galima išskirti kelis pagrindinius aspektus apie „religijų laisvę“:

1. Pasaulyje nėra tokios valstybės, kuri galėtų būti pavadinta idealiu religijos laisvės modeliu;

2. Visos religijos gali būti „mažumų religijomis“ ir „netradicinėmis religijomis“ pagal savo veiklos geografinį arealą;
3. Dauguma religijų atsirado kaip negausios mažumos ir nebuvo populiarios savo formavimosi laikotarpiu;
4. Gyvename pasaulyje, kuriame žmonės gali laisvai keliauti po skirtingas vietas, kuriame mums tenka gyventi tarp skirtingų kultūrų žmonių, todėl turime būti jautrūs ir išmintingi teigdami tam tikrus elgesio standartus, kurie kartais gali pasirodyti esą diskriminaciniai;
5. Nediskriminacijos principas – galima remtis JT Žmogaus teisių komiteto komentaru, kad „religijos ar tikėjimo laisvė nėra tik tradicinių religijų teisė“.

Tiriant valstybės ir religijos santykius, juos būtų galima suskirstyti į du poliūs: akomodacinį (angl. *accommodationist*) – valstybė viešai remia ir palaiko religiją, tačiau nė viena religija neturi viršenybės; bei atskiriamąjį (angl. *separationist*) – valstybėje aiškiai ir griežtai atskirtos valstybinės srities nuo religijos.

Toliau nagrinėjant religijos ir valstybės santykius, kurių kūrimas po antireliginės sovietų režimo politikos tapo didžiuliu iššūkiu posovietinėse valstybėse, svarbu aptarti jų tipus bei savitumus. Glodenis ir Ališauskienė (2013), remdamiesi M. Introvigne, išskiria tris religijos ir valstybės santykių modelius, egzistuojančius Europoje.

1 LENTELĖ. RELIGIJOS IR VALSTYBĖS SANTYKIŲ MODELIAI PAGAL M. INTROVIGNE (2001)

Modelis	Valstybinės bažnyčios	Atskyrimas	Įvairiarūšis
Kaip veikia toks modelis	Tokioje valstybėje veikia viena ar kelios pripažintos bažnyčios, kurios yra privilegijuotos, religinėms mažumoms suteikiamos atitinkamos teisės, apibrėžtos įstatymais	Nėra pripažinta ar išskirta jokia religija (bažnyčia), visoms religinėms bendruomenėms taikomi vienodi įstatymai	Skirtingos religinės bendruomenės registruojamos pagal tam tikrus nutarimus ar sutartis ir tuomet tampa pripažįstamos
Kuriose šalyse laikomasi tokio modelio	Jungtinė Karalystė, Skandinavijos šalys ir kt.	JAV, Nyderlandai, Prancūzija ir kt.	Lietuva, Italija, Belgija, Austrija, Prancūzijos Elzaso sritis, Ispanija, Vokietija ir kt.

Apibendrinant skirtingus religijos ir valstybės santykių modelius Europoje reikia paminėti, kad nepaisant modelio veikimo principo religija dalyvauja valstybės gyvenime. „Kaip rodo įvairūs religijos vaidmens viešojoje erdvėje tyrimai, religija gali naudoti įvairias dalyvavimo politikoje strategijas, neapsiriboti viena politikos sfera ir forma ar (nepriklausomai nuo konteksto – demokratinio ar nedemokratinio) daryti didelę įtaką politikai, net jeigu eksplicitiškai yra atsiribojusi nuo politinės arenos“ (Woodhead ir Heelas, 2000 cit. Kuznecovienė et al. 2012, 58.)

Komunistinėse visuomenėse, skirtingai nei Vakarų, sekuliarizacija vyko priverstinai (Froese, 2004). „Religinis gyvenimas komunistinio režimo laikotarpiu buvo apribotas be galimybės viešai jo raiškai. Tokia situacija gali būti vadinama „priverstine sekuliarizacija“, kurią lėmė politinė prievarta ir tuo ji skyrėsi nuo sociologijoje vartojamos sekuliarizacijos sąvokos sampratos“ (Ališauskienė 2009, 39). Dabar vykstant globalizacijos, europeizacijos procesams ir modernėjant Lietuvos visuomenei, neišvengiama tampa „laisva“ sekuliarizacija, kurios raiška vis labiau apčiuopiama ir pastebima viešojoje erdvėje. Remiantis Dobbelaere (1999) galima teigti, kad sekuliarizacija, kaip daugiakryptis procesas, apima religijos kaitos pokyčius tiek instituciniame ir organizaciniame, tiek ir individo lygmenimis.

„Kalbant apie pirmaisiais metais po Sovietų Sąjungos žlugimo vykusius socialinius procesus, religijos sociologai siūlo naudoti desekuliarizacijos sąvoką. Desekuliarizacija, anot Hjelm, judėjimas tolyn nuo sekuliaraus viešojoje erdvėje ir diskurse“ (Hjelm 2015 cit. Kuznecovienė et al. 2016, 22). Desekuliarizacija pokomunistinėse valstybėse labiausiai pasižymėjo tuo, kad gana drąsiai kūrėsi naujos religinės bendruomenės, o „senosios“ religinės taip pat „atsinaujino“.

Ališauskienės teigimu, „desekuliarizacija religijos ir valstybės santykių srityje pokomunistinėse visuomenėse reiškėsi religijos laisvės politikos formavimosi procesu, kuris apėmė religijos laisvę ir religinių bendruomenių veiklą reglamentuojančių teisės aktų priėmimu atkūrus valstybingumą“ (Kuznecovienė et al. 2016, 22). Pokomunistinėse valstybėse religingumą tyrinėjantys mokslininkai sutaria, kad jos siekė tapti šiuolaikiškomis, liberaliomis ir, kiek įmanoma, demokratiškomis valstybėmis, todėl rinkosi liberalią religijos laisvės sampratą. Dauguma Rytų ir Vidurio Europos valstybių priėmė liberalius įstatymus, kurie reglamentavo tiek individo, tiek ir religinių organizacijų veiklą (Borowik 2007). Žlugus Sovietų Sąjungai, jai priklaususios valstybės, besiremdamos vakarietiškosios demokratinių pilietinių teisių tradicijomis, ėmėsi kurti ir priimti naujus įstatymus, susijusius su religija, kad suteiktų religinės laisvės teises garantijas ir užtikrintų religijos laisvės principą, kuris, pasak Borowik (2007), apima tiek individo teisę ir

laisvę rinktis ir praktikuoti tikėjimą, tiek ir institucijų teisę išpažinti ir praktikuoti savo religiją viešai.

Naujoji politinė, ekonominė ir kultūrinė situacija Rytų Europoje po 1989 m. ir radikali bei dramatiška socioekonominė transformacija link demokratizacijos palietė visus visuomenės sluoksnius. „Neišvengiamai į pirmą planą buvo iškelta naujų viešo ir asmeninio gyvenimo pamatų bei naujų dvasinių orientacijų paieška kartu su staiga iškilusiu kultūriniu pliuralizmu ir religine įvairove, nepažinta marksistinės-leninistinės dogmos sąlygomis“ (Merdjanova 2001, 265). Merdjanova atkreipia dėmesį, kad pradžioje šis procesas buvo susijęs su naujai patirtu atvirumu ir laisve religijai (po to, kai senieji religinės veiklos apribojimai buvo panaikinti), vėliau didelės gyventojų dalies patirtas kultūrinio šoko jausmas, augantis nesaugumo pojūtis ir orientacijos praradimas sukėlė skubų poreikį iš naujo apibrėžti viešąją erdvę ir religijos vaidmenį, kuris šiandien pokomunistinėse valstybėse turi skirtingą statusą ir reikšmę. Siniša Zrinščak (2001) akcentuoja, kad pokomunistinės valstybės paveldėjo komunistinę praeitį, tačiau iki tol turėjo skirtingą istorinį palikimą, kas lėmė skirtingą sociopolitinę šių valstybių raidą. Dėl skirtingo religijos socialinio vaidmens įvairiose pokomunistinėse valstybėse religijos ir valstybės santykių analizėje turėtų būti vengiama plačių apibendrinimų.

Pokomunistinėse valstybėse įsitvirtinus religiniam atgimimui, kuris pasireiškė padidėjusiu bažnyčias lankančiųjų skaičiumi ir religinių bendruomenių narių skaičiumi, buvo susidurta ne tik su iššūkiu – valstybės ir bažnyčios santykių kūrimu, bet ir su konkrečių valstybinių sričių, tarp kurių ir švietimo, reglamentavimu. Neabejotinai švietimo laukui įtaką daro konkrečios šalies religijos ir valstybės santykių modelis.

Religinis švietimas gali būti konfesinis arba nekonfesinis, nuo tipo priklauso ir jo įgyvendinimo būdai (Glanzer 2009, Stoeckl 2015). Pagrindinis konfesinio švietimo tikslas – tam tikros religijos tikėjimo ir praktikų konkrečioje šalyje perdavimas jaunimui, pabrėžiama konkrečios religinės organizacijos istorija ir patirtys. Nekonfesiniame religiniame švietime nesisaistoma su konkrečia religija ir siekiama perduoti žinias apie skirtingas religijas, ugdyti toleranciją ir mokiniams perteikti įvairias pasaulėžiūras, kad jie patys galėtų sąmoningai pasirinkti, kurią religiją norėtų išpažinti (Marinović Bobinac 2007). Nekonfesinio religinio švietimo lauke labiausiai veikia politinis laukas ir jame dominuoja nereliginiai veikėjai.

Pokomunistiniu laikotarpiu Lietuvoje buvo pasirinktas konfesinis religinio švietimo modelis, todėl, galima teigti, kad jame labiausiai veikia religinis laukas, o aktyviausi veikėjai – Romos katalikų bažnyčios atstovai, nes ši religinė organizacija pokomunistinėje Lietuvoje išlieka vyraujanti (Ambrazevičienė et al. 2013, 152). Lietuvoje religinis švietimas aptinkamas

kaip dorinio ugdymo dalykas, kurį sudaro tikyba ir etika (LR švietimo įstatymas, 2011; Dorinis ugdymas Lietuvoje, 2013). Glanzer (2009) pažymi, kad Lietuva ir pokomunistinės valstybės – Lenkija, Bosnija ir Hercegovina, Kroatija, Čekija, Moldova, Rumunija, Slovakija, pasirinkusios konfesinį religinį švietimą pokomunistiniu laikotarpiu, iki šių dienų susiduria su krikščioniško religinio švietimo dominavimu mokyklose.

Toliau nagrinėjant politikos, religijos ir švietimo laukų sąveiką ir jos įtaką dorinio ugdymo mokymui mokyklose, reiktų aptarti tolerancijos sąvoką. Mokslininkai toleranciją skirsto pagal tolerancijos objektą. Dažniausiai egzistuoja keturi pagrindiniai tolerancijos objektai – politinis, socialinis, religinis bei moralinis. „Homogeniškumą praradusiose šiuolaikinėse visuomenėse tolerancija vertinama kaip instrumentinė vertybė, padedanti gyventi kartu skirtingų pažiūrų, įsitikinimų, taip pat skirtingų tautų, rasų ar religijų žmonėms“ (Spindžiūnas 2000, 38). Konkrečiai išsigrūdinant religinės tolerancijos aspektą, kuris demokratinėse valstybėse užtikrinamas garantuojant piliečių sąžinės laisvę, o pačioms valstybėms laikantis religinio neutralumo galima pateikti tokį apibūdinimą: religinė tolerancija – tai pagarba asmeniui nepaisant jo religinių įsitikinimų. Ji reiškia piliečių persekiojimo dėl religinių įsitikinimų ir pačių religijos atstovų religinio absoliutizmo teigimo atsisakymą (Sprindžiūnas 2004).

Lenkijoje atliktas tyrimas (March ir March 1999) apie pliuralizmo ir tolerancijos (ypač religijos srityje) raišką Krokuvos mokyklose atskleidžia, kad nors miestas atrodo turintis daugiakultūrinę aplinką, kurioje gana aktyviai veikia vokiečių, italų, austrų ar žydų etninės bendruomenės, visgi miesto mokyklose pasigendama papročių, tradicijų ir religijų pateikimo įvairovės. Mokytojams ar mokinių tėvams, išpažįstantiems katalikybę, sunku suvokti, kad klasėje yra mokinių, kurie nešvenčia Kalėdų ar nėra priėmę Pirmosios komunijos. Taigi, nors Lenkija ir skiepija daugiakultūriškumo ir tolerancijos vertybes, visgi katalikybė šalyje yra ne tik dominuojanti religija, bet išlieka ir viena iš pagrindinių tautinio tapatumo bruožų.

Tyrėjai (Kuznecovienė et al. 2016) analizavę sekuliarizacijos proceso ypatumus Lietuvoje ir atlikę reprezentatyvią Lietuvos gyventojų apklausą nustatė, kad beveik pusė (48,1 proc.) pasisako už privalomą tikybos mokymą valstybinėse mokyklose ir šiek tiek daugiau nei pusė (53,2 proc.) – už mokinių ruošimą sakramentams. Įdomu tai, kad beveik tiek pat tyrimo dalyvių (59,9 proc.) laikosi nuostatos, kad valstybinėse mokyklose visgi turėtų būti dėstomos skirtingos pasaulio sukūrimo sampratos, tarp jų ir biblinė, ir pritaria teiginiui, kad per tikybos pamokas mokiniai būtų supažindinami su įvairių religijų doktrinomis. „Daugumos respondentų palankiai vertinamą religijos integravimą į valstybinę švietimo sistemą būtų galima paaiškinti <...> tuo, kad sakramentų priėmimas daugeliui respondentų yra

dominuojantis, stabiliausias saistymosi su institucionalizuota religija būdas, vienas reikšmingiausių katalikiškos tapatybės konstravimo resursų, religingumo bruožų. Tikėtina, kad suvokdami religiją kaip paveldėtą iš tėvų tapatybę, <...> ją stengiasi perduoti savo vaikams. Todėl pritarimą, jog valstybinėse mokyklose mokiniai turėtų būti ruošiami sakramentams ir tikybos dėstymas būtų privalomas, reikėtų vertinti kaip racionalų, sumažinantį religinės socializacijos atsakomybę, tėvų pasirinkimą“ (Kuznecovienė et al. 2016, 60).

Mokslo studijoje „Religingumas ir / ar dvasingumas Lietuvoje“ autorės, apibendrinusios reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos duomenis apie vyraujančius požiūrius į religijos dalyvavimą valstybinio švietimo sistemoje, teigia, kad vertindami pagrindines valstybės ir religijos santykių formas, dauguma respondentų nepritaria suteikti pirmenybę Romos katalikų bažnyčiai prieš kitas religines organizacijas (Kuznecovienė et al. 2016, 60). Minėto tyrimo pagrindu galima išskirti du svarbius Lietuvos gyventojų religingumo bruožus: „pirma, tai atvirumą religinei įvairovei ir norą atvirumo nuostatas ugdyti vaikams pasirenkant atvirą religiniam kitoniškumui religinio ugdymo programos turinį; antra, <...> dauguma respondentų pasisako prieš tiesioginį kunigų dalyvavimą politikoje, tačiau pritaria vienokiai ar kitokiai valstybės teikiama finansinei paramai religinėms bendruomenėms, valstybės bendradarbiavimui su religinėmis bendruomenėmis, religijos dalyvavimui švietime, beveik pusė respondentų neįžvelgia prieštaravimų tarp mokslo ir religijos, apie keturi dešimtadaliai pritaria kunigų dalyvavimui moralines vertybes konstruojančiame diskurse“ (Kuznecovienė et al. 2016, 81). Remiantis tyrimo duomenimis galima teigti, kad „dauguma respondentų nebrėžia aiškios, skiriančios ribos tarp sričių, kuriose veikia religija, valstybė, mokslas ir švietimo sistema, nepritaria griežtai religijos eliminacijai iš viešo gyvenimo arenos, tačiau, kita vertus, <...> galima teigti, jog religijos vaidmens viešajame visuomenės gyvenime pripažinimas menkai susijęs su respondentų religingumu – institucionalizuotais religiniais tikėjimais ir religinėmis praktikomis. Labiau tikėtina, kad šie duomenys rodo religijai suteikiamą simbolinę moralinio autoriteto galią“ (Kuznecovienė et al. 2013, 82).

Europos Sąjungos dokumentai leidžia teigti, kad religijos ir tikėjimo laisvės užtikrinimas bei pagarba „kitokiai“ religijai (ar apskritai ateizmui) prisideda prie demokratijos, teisinės valstybės, taikos ir stabilumo užtikrinimo, todėl norint ugdyti tolerancijos ir sąmoningumo lygį, pravartu rasti atsakymą, kaip formuojamos visuomenės nuostatos apie religijos diversifikaciją ir kaip pristatomi bei interpretuojami tam tikri religinių bendruomenių ir jų atstovų veiksmai. Švietimo politika yra vienas iš esminių faktorių, padedantis ugdyti toleranciją nuo jaunumės ir formuoti vertybes, todėl

mokyklose patvirtintai ir vykdomai švietimo politikai reikia daugiau tyrėjų dėmesio.

Pirminę socializacijos įtaką vaikams padaro tėvai, bene svarbiausia antrinės socializacijos vieta yra būtent mokykla ir joje vykdoma pavirtinta švietimo politika. Tyrimai rodo, kad suaugusieji naują informaciją dažniausiai gauna iš žiniasklaidos, o vaikai – iš mokyklinių vadovėlių (Reingardė et al. 2010). Čia neparastai išryškėja ir mokytojo vaidmuo (asmeninis habitus), kuris moksleiviams pateikiamą informaciją vadovėliuose gali papildyti naujomis, gilesnėmis išvalgomis, tačiau nebūtiniai tos žinios yra teisingos ir nešališkos. „Tyrimas rodo, kad <...> pedagogai negauna ar patys neieško žinių apie visuomenės rasinę, etninę, lyčių, amžiaus, religijų bei socialinių grupių įvairovę; tapę pedagogais nesidomi ir nesigilina į daugiakultūriškumo aspektus, todėl mokinių ugdymo ir mokymo procese tų aspektų tiesiog nėra; mokiniai paliekami saviugdai ir visuomenėje vyraujančių neigiamų, stereotipinių nuostatų dėl kitokių žmonių įtakai“ (Reingardė et al. 2010, 7).

Remiantis tyrimo „Tolerancija ir daugiakultūrinis ugdymas bendrojo lavinimosi mokyklose“ duomenimis galima teigti, kad supažindinat moksleivius su religinės diversifikacijos raiška ir jos pripažinimu šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje vis dar yra problemų. Vadovėlių turinio analizė atskleidė, kad daugiausiai kalbama apie katalikybę, ji savotiškai išaukštinama ir tapatinama su lietuviais ir Lietuva, o kitos religijos lieka užribyje. Vadovėliuose „Žmogus tarp žmonių“, „Mes: pilietinės visuomenės pagrindai“ ir „Lietuva pasaulyje“ pastebima su daugiakultūrinio ugdymo programa ir demokratiniiais principais nederanti tendencija *de facto* tapatinti etninę (etninius lietuvius), politinę (Lietuvos valstybę) ir religinę (katalikų) bendruomenę“ (Reingardė et al. 2010).

Nors pagal LR Konstituciją (1992) valstybinės religijos nėra, Lietuvoje dominuoja Katalikų bažnyčia, o vyraujanti religinė bendruomenė – Romos katalikai (77,2 proc.) (Ambrazevičienė et al. 2013, 152). Kitos religijos tarsi lieka užribyje, apie jas plačioji visuomenės dalis žino nedaug, kuriami įvairūs stereotipai, nepagrįstai klijuojamos „sektų“, „eretikų“ etiketės ar vadovaujamosi archetipais. „Sociologiškai vertinant Lietuvos religinį lauką galima teigti, kad „tradicinės“ religinės bendruomenės užima aukštesnį socialinį statusą valstybės ir visuomenės akyse, o tokiomis nesančias bendruomenes linkstama marginalizuoti, nustumiant jas į religinio lauko paribius“ (Ališauskienė ir Schröder 2015, 310). Kodėl vienos religijos yra savaime priimamos, o kitos marginalizuojamos daugiau ar mažiau priklauso nuo to, kokia turima visuomenės informacija yra apie tam tikras religines bendruomenes ir kaip ta informacija yra kuriama. Čia išryškėja tokių socialinių institutų – švietimo ir žiniasklaidos – svarba.

Denise Cush (1999) aptardama įvairius religinio švietimo tipus Europos pliuralistinėse visuomenėse teigia, kad vieno universalaus modelio negali būti, nes reikia atsižvelgti į konkrečios valstybės ar net miesto specifiką, etninę populiacijos sudėtį, istorines ir dabartines aplinkybes. Tačiau egzistuojanti religijos diversifikacija (skirtingų religijų įvairovė) negali būti ignoruojama ir turi būti atpažįstama švietimo politikoje. Mokytojo vaidmuo taip pat labai svarbus, todėl jie turėtų būti supažindinami su religijos įvairovės samprata, šio reiškinio verte visuomenei ir valstybei. Manoma, kad pažintis su religijos įvairove palaiko ne tik tolerancijos, daugiakultūriškumo vertybes, bet ir prisideda prie saugesnės visuomenės kultūros, kurioje užtikrinamos vienodesnės sąlygos visiems individams ir pagarbiai priimamas religinis „kitoniškumas“. Priešingu atveju, remiantis Bourdieu (1971), pažeidžiama individo visavertė socializacija, nes neužtikrinamas visapusiškas religinio jausmo ugdymas.

Kjeldsen (2019) pabrėžia poreikį atskirti religinį švietimą nuo teologijos ir religinių organizacijų interesų. „Mokomojo dalyko pavadinimas, programa ir turinys negali būti palankesni konkrečiai religijai, taikant kultūrinius istorinius argumentus, kaip dažnai pasitaiko krikščionybės atveju Europos šalyse“ (Kjeldsen 2019, 15). Tyrėjai (Alberts 2010; Kjeldsen 2019) konstatuoja, kad šiuolaikinėje visuomenėje negalima ignoruoti globalizacijos, pliuralizmo, migracijos ar sekuliarizacijos įtakos, nes tai veikia skirtingas visuomenės sritis, nepaisant to, kokia iki tol buvo konkrečios valstybės istorija. Neišimtis ir švietimo laukas, kuris turėtų neatsilikti nuo modernėjančio pasaulio, kuriame aktyviai vyksta socialiniai pokyčiai.

Apibendrinant galima teigti, kad laukas yra vienas iš trijų teorinių įrankių, kurį tyrinėjant kartu su habitus ir kapitalo segmentais galima atskleisti metodologinį požiūrį į socialinio gyvenimo supratimą. Laukas yra puiki priemonė praktines problemas perteikti kaip konkrečias, todėl yra tinkamas vertinat politikos, religijos ir švietimo laukų sąveiką ir jos įtaką religiniam švietimui mokyklose.

Remiantis Bourdieu teorija, tiriant švietimo lauką nepaprastai svarbu įvertinti ir kapitalo pobūdį, todėl būtina nustatyti švietimo lauko ir kapitalo formų (ekonominių, kultūrinių, socialinių, simbolinių) įtakas jam. Pasak Grenfell (2008), Bourdieu praktikos teorija iš esmės yra „tyrinėjimų praktikos teorija“. Svarbu paminėti, kad tyrinėjimų projektas, kuris neapima kiekvieno elemento (t. y. lauko, habitus ir kapitalo) visiškai neatskleis Bourdieu metodo galimybių.

Thomson (2008) teigimu, norint suprasti sąveikas tarp žmonių ar paaiškinti įvykius ir socialinius reiškinius remiantis Bourdieu, nepakanka nustatyti tik tai, kas buvo apie tai pasakyta ar ištirti, kas atsitiko. Jo teigimu, būtina tirti socialinę erdvę, kurioje sąveikos ir įvykiai vyko / vyksta atsakant

į klausimą kodėl taip yra. Thomson (2008) teigimu, Bourdieu parodė kad, atliekant socialinės erdvės analizę, neužtenka nustatyti tik tyrimo objektą savo specifinėje vietinėje / tautinėje / tarptautinėje ir ryšių laukuose, bet taip pat būtina tirti ir ankstesnę kontekstą, kuriame žinios apie tyrimo objektą buvo apibendrintos, ir nustatyti, kieno interesai padėjo susidaryti tokiai susiklosčiusiai praktikai.

Svarbu tai, kad nepaisant lauko pobūdžio ir jo sąveikos su kitais laukais (ar tokiais segmentais kaip habitus ar kultūrinis kapitalas), visuose laukuose pasireiškia simbolinis smurtas, todėl jo reikšmę įvertinti reikia taip pat. Vieni simbolinį smurtą atpažįsta ir pripažįsta, o kiti visuomenės nariai neigia, tačiau, nepaisant to, simbolinis smurtas egzistuoja, o jo sukeltos kančios skirtingiems visuomenės individams yra nevienodos.

Išvados

Pagrindinės religijos socialinės funkcijos yra įteisinti socialinę santvarką ir suteikti žmonėms jų vietos socialinėje santvarkoje pateisinimą. Socialiniai pokyčiai sukelia religinius pokyčius, o šiuolaikinis pasaulis būtent ir pasižymi tokiais procesais kaip globalizacija, urbanizacija, racionalizacija ir kt., sąlygojančius socialinius pokyčius visuomenėje. Taip pat šiuolaikiniame pasaulyje visuomenė tampa personalizuota (tai paliečia ir religinį lauką), ir išryškėja individo svarba bei žmogiškasis faktorius. Pasak Pierre Bourdieu, religijos svarba yra įgavusi naujas reikšmes, populiarėja „individualus religijos vartojimas“, ir tai yra dėl to, kad religija tapo pagrindine viešos kultūros ir tapatybės politikos dalimi.

Bourdieu švietimą suvokia ir pristato kaip efektyviausią mechanizmą skatinant socialines permainas ir suteikiant galimybes mažiau privilegijuotoms grupėms „pasitobulinti“. Jo teigimu, švietimas turėtų prisidėti prie socialinės kaitos pokyčių. Švietimas yra svarbus laukas dėl jo sugebėjimo sutelkti kapitalą, ypač kultūrinį. Svarbus ir ekonominis kapitalas, kuris turi svarbų poveikį valdant ir tobulinat švietimo sritį. Ekonominis kapitalas daro įtaką kultūrinio kapitalo kūrimui.

Švietimo laukui politinis laukas ir jo vaidmuo yra ypač svarbus, nes daro tiek tiesioginę, tiek ir netiesioginę įtaką pasitelkiant įvairius instrumentus. Šių dviejų laukų – švietimo ir politikos – sąveikų ištyrimas, pasak Bourdieu, yra svarbiausias.

Nagrinęjant švietimo lauką, jame didelę reikšmę turi mokytojai, kurie dažnai juda tarp autonominio ir heteronominio polių. Tai priklauso nuo mokytojų patirčių ir lūkesčių, kitaip tariant, tam įtakos turi jų habitus, kurio socialumą Bourdieu (1971) išskiria kaip pagrindinę savybę. Tad

asmeninis habitus dažnai pasiduoda kolektyvinam habitus, ir tai įvyksta per socialinę reprodukciją. Pasitelkdami savo habitus, mokytojai kuria realybę realybėje ir mokiniams perteikia „savo tiesą“, kuria tiki patys. Naudodami simbolinę galią, mokytojai gali siekti mokinių turimą pasaulio viziją pakeisti sava „teisinga“ vizija ir taip transformuoti mokinių suvokimą apie pasaulį ir jo vertinimą (Bourdieu 1992).

Mokytojų ir mokinių bendravime ir bendradarbiavime galima įžvelgti ir simbolinio smurto apraiškų, kurios, pasak Bourdieu, pasireiškia kaip pedagoginis veiksmas ir mokymas apie pasaulį. Mokyklų funkcija yra mokyti ir socializuoti mokinius, tačiau mokyklos moko tik tam tikrų dalykų ir juos socializuoja konkrečiais, atrinktais būdais. Taip vykdoma švietimo politika, kuri laikosi ant patvirtintų teisės normų, galinčių sukelti simbolinį smurtą tam tikroms hierarchinėms grupėms.

Siekiant atskleisti Lietuvos dorinio ugdymo pamokų turinį bei praktikas aktualūs tolesni kokybiniai tyrimai, kurie leistų nustatyti ir politikos bei švietimo laukų sąveiką bei jos vaidmenį religijos įvairovės priėmimui šiuolaikinėje Lietuvoje.

Literatūra

- Alberts, W. 2010. „The academic study of religions and integrative religious education in Europe“. *British Journal of Religious Education* 32 (3): 275–290.
- Ališauskienė, M. 2009. *Naujųjų religijų raiška ir ypatumai Lietuvoje: „Gyvenimo meno“ fondo atvejo studija*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Ališauskienė, M., Glodenis, D. 2013. *Iššūkių religinei įvairovei: religinių mažumų perspektyva*. Vilnius: Naujųjų religijų ir informacijos centras.
- Ališauskienė, M., Samuilova, I. 2011. „Modernizacija ir religija sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje“. *Kultūra ir visuomenė* 2 (3): 67–81.
- Ališauskienė, M., Schröder, I. W. 2015. „Evangelikų baptistų ir Tikėjimo žodžio bendruomenių socialinės atskirties bruožai“. In *Socialinė atskirtis ir geras gyvenimas Lietuvoje*, sud. Artūras Tereškinas, Jurga Bučaitė-Vilkė, 309–340. Kaunas-Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas, Versus Aureus.
- Ambrozaitienė, D., Balandienė, R., Nikiforova, N., Norušienė, E., Onichovska, E., Vaitekūnienė, V., Važnevičiūtė, J., Vildžiūnienė A. 2013. *Lietuvos Respublikos 2011 metų gyventojų ir būstų surašymo rezultatai*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
- Bourdieu, P. 1991. „Genesis and Structure of the Religious Field.“ *Comparative Social Research* 13: 1–44.
- Bourdieu, P. 1971. „Systems of education and systems of thought.“ In *Readings in the theory of educational systems*, ed. Earl Hopper, 160–183. London: Hutchinson.

- Bourdieu, P. 1992. "Symbolic power and political field". In *Language and symbol power*, ed. John Thomson, 163–229. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. 1986. "The Forms of Capital." In *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. John G. Richardson, 241–258. New York: Greenwood Press.
- Borowik, I. 2007. "The Religious Landscape in Central and Eastern Europe after Communism". In *The Sage Handbook of Sociology of Religion*, ed. James A. Beckford, Jay N. Demerath, 654–668. Los Angeles: Sage Publications.
- Borowik, I., Doktor, T. 2001. *Pluralizm religijny i moralny w Polsce. Raport z badań (Religious and Moral Pluralism in Poland. Research Report)*. Kraków: Nomos.
- Calhoun, C. 2011. "Afterword: Religion's many powers." In *The Power of Religion in the Public Sphere*, ed Eduardo Mendieta, Jonathan Van Antwerpen, 118–135. New York: Columbia University Press.
- Cush, D. 1999. "Models of religious education in a plural society. Looking to the future". In *Church – State Relations in Central and Eastern Europe*, ed. Irena Borowik, 377–387. Kroków: Normos.
- Davie, G. 2015. *Religion in Britain: A Persistent Paradox*. 2nd edition. London: Wiley-Blackwell.
- Dobbelaere, K. "Towards an Integrated Perspective of the Processes Related to the Descriptive Concept of Secularization." *Sociology of Religion*, 60 (3): 229–250.
- Froese, P. 2004. "Forced Secularization in Soviet Russia: Why an Atheistic Monopoly Failed". *Journal for the Scientific Study of Religion*. 43(1): 35–50.
- Geertz, C. 2005. „Religija kaip kultūros sistema”. In *Kultūrų interpretavimas. Straipsnių rinktinė*, sud. Arūnas Sverdiolas, 98–110. Vilnius: Baltos lankos.
- George, M. T. 2007. "The Cultural and Religious Character of World Society". In *Religion, Globalization and Culture*, ed. Peter Beyer, Lori Beaman, 35–54. Boston: Leiden.
- Glanzer P. L. 2009 "Religion, education, and the state in post-communist Europe: Making Sense of the Diversity of New Church-State Practices". *Comparative Education Review* 53 (1): 89–111.
- Grenfell, M. 2008. "Methodological principles". In *Pierre Bourdieu. Key concepts*, ed. M. Grenfell, 219–228. UK: Acumen.
- Gunn, J. 2001. „Religijos laisvė: tarptautiniai standartai.“ In *Religija ir teisė pilietinėje visuomenėje. Tarptautinės konferencijos medžiaga*, 67–70. Vilnius: Justitia.
- Kjeldsen, K. 2019. "A study-of-Religion(s)-Based Religion Education: Skills, Knowledge, and Aims". *Center for Educational Policy Studies Journal* 9 (4): 11–30.
- Kuznecovienė, J., 2011. „Sekuliarizacijos teorija: diskusijos, transformacijos ir atsisveikinimai“. *Kultūra ir visuomenė* 2 (3): 11–24.
- Kuznecovienė, J., Ališauskienė, M., Glodenis, D., Schröder, I. W. 2012. *Religija Lietuvoje. Tarp sekuliarizacijos ir (ar) kaitos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Kuznecovienė, J., Rutkienė, A., Ališauskienė M. 2016. *Religingumas ir / ar dvasingumas Lietuvoje. Religijos sociologijos perspektyva*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras.

- Lévi-Strauss, C. 1966. *The Savage Mind (The Nature of Human Society Series)*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- March, E., March, Z. 1999. "Roman Catholic priests and education among Romani people in Poland". In *Church – State Relations in Central and Eastern Europe*, ed. Irena Borowik, 403–418. Kraków: Nomos.
- Marinović Bobinac, A. 2007. "Comparative Analysis of Curricula for Religious Education: Examples of Four Catholic Countries". *Metodika* 15: 425–443.
- Merdjanova, I. 2001. "Religious Liberty, New Religious Movements and Traditional Christian Churches in Eastern Europe". *Religion, State & Society* 29 (4): 265–304.
- Reingardė, J., Vasiliauskaitė, N., Erentaitė, R. 2010. *Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose*. Vilnius, Kaunas.
- Rey, T. 2007. *Bourdieu on Religion. Imposing Faith and Legitimacy*. London: Routledge.
- Stoeckl, K. 2015. "Knowledge about Religion and Religious Knowledge in Secular Societies: Introductory Remarks". In *The Future of Religious Education in Europe*, ed. Kristina Stoeckl, 1–7. Florence: European University Institute.
- Thomson, P. 2008. "Field". In *Pierre Bourdieu. Key concepts*, ed. Michael James Grenfell, 67–84. UK: Acumen.
- Turner, S. B. 2011. "Pierre Bourdieu and the Sociology of Religion". In *The legacy of Pierre Bourdieu. Critical essays*, eds. Simon Susen, Bryan S. Turner, 223–246. New York: Anthem Press.
- Schubert, J. D. 2008. "Suffering/symbolic violence". In *Pierre Bourdieu. Key concepts*, ed. Michael James Grenfell, 183–198. UK: Acumen.
- Spindžiūnas, A. 2000. „X–XII klasių moksleivių tolerancijos sampratos bruožai“. *Acta paedagogica Vilnensia*, 7: 37–46.
- Spindžiūnas, A. 2004. „Tolerancijos samprata“. In *Tolerancijos ugdymas mokykloje: knyga mokytojui*, 9–27. Vilnius: Garnelis.
- Weeb, J., Schirato, T., Danaher, G. 2002. *Understanding Bourdieu*. Australia: Allen & Unwin.
- Zrinščak, S. 2001. "Church, State and Society in Post-communist Europe". In *Religion and the State: A Comparative Sociology*, eds. Jack Barbalet, Adam Possamai, Bryan S. Turner, 157–182. London: Anthem Press.

Kiti šaltiniai

- Dorinis ugdymas Lietuvoje 2013. Prieiga per internetą: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/2_Dorinis_ugdymas.pdf [žiūrėta 2020 09 18].
- ES gairės ir ES specialiojo pasiuntinio religijos ar tikėjimo laisvės propagavimo už ES ribų klausimais įgaliojimai. 2019. Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0013_LT.html [žiūrėta 2020 01 24].
- Lietuvos Respublikos Konstitucija. 1992. Prieiga per internetą: <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm> [žiūrėta 2020 11 16].

Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymas 2011. Prieiga per internetą: <https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.395105> [žiūrėta 2020 09 18].
Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. 1948. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.278385> [žiūrėta 2020 01 24].

RIMGAILĖ DIKŠAITĖ

Religious Education as a Field: its Agents and Interaction with other Fields

Summary

This article examines methodological problems of religion and education research using theoretical insights by Pierre Bourdieu and applying the methods of analysis of scientific literature and documents. Bourdieu perceives education as the most effective mechanism for inciting social change. Education is an important field because of its ability to mobilize capital. The political field and its role are especially important to the field of education: the former has both direct and indirect influence on the latter field by means of a variety of instruments. Teachers, too, perform a vital part in the field of education. The function of schools is to impart knowledge and socialize the pupils, but they only teach certain subjects and socialize the pupils using specific selected methods. This is how the education policy is implemented, which is supported by the approved legal acts that, in turn, inflict symbolic violence on certain hierarchical groups.

In order to examine the content and practices of Lithuanian moral education lessons, it is necessary to conduct further qualitative research that would make it possible to determine the interaction between the fields of politics and education as well as the role of this interaction in the acceptance of religious diversity in Lithuania today.

Keywords: P. Bourdieu, field, religion, education, religious education.

